

Сенчило Н. О.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, м. Київ

ТЕМИ-КОНСТАНТИ У ТУРЕЦЬКІЙ СОЦІАЛЬНІЙ НОВЕЛІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена аналізу основних тем-констант і домінуючих тематичних типів, поширених у турецькій соціальній новелі першої половини ХХ століття.

Ключові слова: тема-константа, соціальна новела, тематичний тип, соціальна проблематика.

Статья посвящена анализу основополагающих тем-констант и доминирующих тематических типов, распространенных в турецкой социальной новелле начала ХХ века.

Ключевые слова: тема-константа, социальная новелла, тематический тип, социальная проблематика.

The article is devoted to the analysis of the main constant themes and the dominating thematic types that are prevailing in Turkish social novella of the first half of the 20th century.

Key words: constant theme, social novella, thematic type, social problematic.

У ХХ ст. новела посідає у турецькій літературі важливе місце як жанр, який розвивається та утверджується у динамічному літературному процесі. Використання турецькими новелістами національних культурних зразків (Ефруз-бей, Джабі-ефенді), звернення до нових тем, які з часом стають універсальними, дозволяє знаходити і розглядати різноманітні типологічно-тематичні подібності, які виникають в процесі тривалого періоду акумулявання культурного досвіду, який, як правило, у художніх творах виявляється багатопланово. Теоретичні особливості жанру малої прози світової літератури простежені у працях І. Денисюка, В. Фашенко, Є. Кухарського, А. Михайлова, Л. Виготського, П. Ернста, Н. Яковлевої, Н. Айзенштейн та інших.

Обмежена кількість досліджень, присвячених вивченню функціонування тематичної парадигматики в турецькій соціальній новелі першої половини ХХ ст., спонукає нас до системного літературного аналізу її найпоширеніших тематичних зразків. Метою даного дослідження є спроба визначити домінуючі теми-константи та тематичні типи, які притаманні соціальній новелі початку ХХ ст.

У турецькій літературі на означення прозових творів традиційно вживалося запозичене з арабської мови слово *hikâye* – “оповідання, історія,

казка”, – зауважує Г. Халимоненко [10, с. 469]. Прикметною рисою жанру *hikâye* Г. Халимоненко визначає подібність до чарівної, фантастичної казки. Але “події в гікайе, на відміну від казки, сприймаються нами як цілком реальні, герої живуть за звичаями простого люду і сприймають довколишню фантастику дуже практично й раціонально” – наголошує дослідник [10, с.469]. Літературознавець Омер Дерменджі зазначає, що “назва “новела”, яка походить з італійської мови, в турецькому мовознавстві ніколи не мала поширеного вживання. В сучасній турецькій мові *hikâye* означає літературний твір епічного жанру, коротший, ніж роман. Жанр *hikâye* містить опис лише одного явища, без другорядних” [3, с. 59]. Іноді, у літературі “на означення невеликого за обсягом розповідного твору може вживатися кілька термінів: “оповідання”, “розповідь”, “новела”. Спільними в них є лаконізм, яскравість та влучність художніх засобів, сконденсованість та яскраво вимальована дія, перевага сюжетної однолінійності та зведення до мінімуму кількості персонажів. Усі ці спільні моменти говорять про жанрову спорідненість *hikâye* та новели” – зазначає дослідник [3, с. 60]. Зважаючи на ряд спільних жанрових ознак *hikâye* та новели, ми схильні у нашому дослідженні користуватися останнім терміном.

Російські дослідники Н. Яковлева та Н. Айзенштейн появу турецької новели пов’язують із 70-х роками XIX ст., коли була надрукована перша збірка оповідань Агмета Мідгата (1844-1913) “Цікаві перекази” (“*Letâif-i Rivâyât*”), оповідання в якій, були побудовані на елементах побутової казки, анекдоту, прислів’їв та приказок, а також на використанні досвіду усних розповідей подорожуючих оповідачів-меддахів, які пропагували ідеї просвітництва та морального виховання особистості. Літературна діяльність Агмета Мідгата була спрямована на розвиток реалізму у турецькій літературі. В оповіданнях письменник порушує важливі соціальні проблеми: роль освіти, становище жінки у суспільстві тощо. Але, як зауважує Н. Айзенштейн, цей автор не прагне усвідомити сутність і принципи реалізму, а лише шукає незвичних героїв та ситуації [1, с. 38]. Про це свідчать його твори, нерозривно пов’язані зі старою літературною традицією.

У турецькому літературознавстві є різні погляди на виникнення жанру новели. Якщо традиційно відзначається, що оповідання є одним з важливих жанрів давньої тюркської літератури – у цьому жанрі написані епоси (“Книга мого діда Коркута” та дестани), то новели в європейському розумінні жанру виникли в період Танзімату. Першою збіркою новел вважається “Нічні оповідання” (“*Müsamere-nâme*”) Еміна Нігата. Сабагаттін Чагин та Фазил Ёкчек у передмові до збірки Еміна Нігата зазначають, що “Нічні оповідання” є першим прикладом сучасного турецького оповідання і поєднують у собі як стиль, так і розповідну техніку народного турецького оповідання із особливостями європейської но-

вели. Сім новел циклу об'єднує сюжетна лінія, згідно якої група друзів збирається для того, щоб цікаво і з користю використати довгі й нудні зимові вечори і для цього по черзі розповідають про пригоди. Між 1871 і 1875 рр. надруковані як 12 збірок-циклів “Нічні оповідання” Еміна Нігата, що за структурою нагадують з одного боку казки “Тисячі й однієї ночі”, а з іншого – європейські “Кентерберійські оповідання” та “Декамерон” Бокаччо. Головними темами новел є кохання, пригоди, місіонерська діяльність тощо [14].

Інших поглядів дотримується Селім Ілері: загалом, заперечуючи роль давньої оповідної традиції як визначальної у формуванні жанру сучасної турецької новели, він, однак, виокремлює збірку “Фантазії” (“*Muhayyelât*”), написану у 1796-1797 роках Азізом Ефенді. Таким чином період початку формування сучасної турецької новели переноситься на кінець XVIII ст. Як зауважує дослідник, цей твір, зберігаючи у собі усі особливості оповідань виду казок “Тисячі й однієї ночі”, став новаторським, бо дія новел з усіма надприродними істотами: джини, пері й т.п. у Азіза Ефенді була перенесена на вулиці й атмосферу сучасного авторові Стамбула XVIII ст. Тут зустрічаються не лише назви вулиць й кварталів, але й реалістичні описи побуту й одягу мешканців. С. Ілері зазначає, що саме Азіз Ефенді став тим, хто, залучивши реалістичні описи, відкрив дорогу таким новелістам, як Емін Нігат та Агмет Мітгат. Утім, ані в “*Müsameretname*” Еміна Нігата, ані в “*Letâif-i Rivâyât*” Агмета Мітгата не розглядаються суспільні й особистісні проблеми османського суспільства, і навіть підняття теми життя невольників не носить реалістичного характеру. І хоч в новелі “Пригоди османського капітана з англійською дівчиною” Е. Нігат піднімає питання культурного протиставлення Сходу-Заходу, рівень розкриття теми залишається вкрай поверхневим. Таким чином, С. Ілері аргументовано доводить, що ранні спроби новелістики письменників Танзімату залишалися тісно пов'язаними зі східною традицією фантастичного оповідання, тому не можуть розглядатися як ґрунт утворення традиції сучасної турецької новели [12].

Перехідною ланкою до творів нового жанру С. Ілері називає новелу “Пантоміма” з циклу “Дрібниці” (“*Küçük Şeyler*”) Саміпашазаде Сезаї, написану 1892 року. У ній немає надприродних сил, оповідь розвивається єдиною лінією, сюжет обертається навколо нерозділеного кохання, в новелі описані духовні пошуки особистості. Переважною рисою новел Сезаї є психологізм, який письменник, однак, не переводить у соціальну площину. Але Сезаї прагнув зобразити людину свого часу, стиль життя, закарбувати думки тощо. Герої новел – прості “маленькі” люди, за образами яких стоять реалістичні картини життя. Слід зауважити, що творча манера Сезаї могла зазнати впливів творчості Альфонса Доде, твори якого перекладалися в Османській державі, починаючи з 1880-х років.

Найбільш реалістичним новелістом свого часу Ілері називає Набізаде Назима, твір “Карабібик” якого дослідник вважає еквівалентним реалістичному розумінню, запропонованого Емілем Золею. У цьому творі життя Анатолії описується на економічному підґрунті. У реалістичних картинах життя селян автору вдалося показати соціальну нерівність, особливості праці та побуту, типові риси психології селянина. Набізаде Назим заснував історичну течію в турецькій новелістиці, яка, однак, після нього довго не мала послідовників.

Укладач п’ятитомного видання “Новела в сучасній турецькій літературі” Омер Лекесіз, відзначаючи внесок Набізаде Назима у розвиток сучасної турецької новели, розпочинає антологію саме з його творів, таким чином характеризуючи їх як перші приклади жанру новели в турецькій літературі [13].

Турецькій новелі притаманні ті ж самі жанрові ознаки, що і світовій: лаконічність, економічність, точність зображально-виражальних засобів. Їй властива однолінійність фабули, наявність переломного моменту у простому й динамічному сюжеті, зведення до мінімуму персонажів та подій [4, с. 128].

Л. Алькаєва виділяє три етапи розвитку новели у турецькій літературі. За концепцією дослідниці перший етап починається з другої половини ХІХ століття і триває до 1908 р. Другий етап окреслюється початком молодотурецької революції (1908 р.) і продовжується до 20-х рр. ХХ століття. Третій етап, на думку дослідниці, збігається у часі з утворенням республіки, саме тоді з’являється нове покоління письменників, які привнесли тематичну новизну і стильове різноманіття у розвиток новели [2, с. 6].

Перший етап, на думку Л. Алькаєвої, є періодом становлення новели як нового жанру у турецькій літературі. Помітне місце у літературі періоду, який російська дослідниця окреслює як перший етап займав Галід Зія Ушаклігіль (1866-1945), відомий своїми демократичними настроями, порушуючи у новелах тему прав турецької жінки – одне з тих питань, в яких відбиваються аспекти моральних, культурних, економічних, політичних проблем.

Молодотурецька революція 1908 року спричинила зміни соціально-політичних умов розвитку країни. Активізується культурне життя, з’являються нові прозаїки – Омер Сейфеттін (1884–1920), Галіде Едіб Адивар (1883–1969), Рефік Галід Карай (1888–1969), Решад Нурі Гюнтекін (1889–1956) тощо. Автори під впливом нових соціальних умов все більше звертають увагу у своїх творах на суспільні проблеми. Розширюється тематичне коло новел, починає розвиватися жанр соціальної новели. У тематиці соціальних новел передусім закладена субстанційна основа безмежно широкого об’єкта художнього освоєння, тому в соціальних новелах зображено онтологічну цілісність і водночас її розмаїті

аспекти. Тематика новел багатопланова і складна, містить, крім онтологічних універсальї, локальні культурно-історичні рівні, розкриває феномени самоцінного індивідуального існування. Тематика турецьких соціальних новел репрезентує турецький народ і конкретну особистість того періоду. Засвідчує зацікавлення письменників народністю, наявними в кожній окремій людині та нації загалом, універсальних законів життя, показуючи в такий спосіб глибинні виміри художньої дійсності.

Після молодотурецької революції, новела у турецькій літературі набуває цілісних жанрових рис, перебираючи на себе роль, яка порушувала важливі суспільні та етичні проблеми. Письменники у своїх творах відмовляються від романтичного пафосу і салонної вишуканості, надаючи перевагу змалюванню лаконічних картин з реального життя. У творах провідних новелістів цього періоду – Омера Сейфеттіна і Рефіка Галіда – з'являються нові герої, прості люди з відповідною їм дійсністю: побутом, інтер'єром, місцем життя і праці. Автори продовжують розробляти у літературі образи селян і ремісників (С. Ертем “Оповідання про фабричну трубу”, С. Коджагьоз “Насип”, С. Фаїк “Так ось вони, люди...” та ін.). О. Сейфеттін – майстер сатиричної новели, на фоні реального життя висміює негативні людські риси: тупість, жорстокість, аморальність тощо (“Колекція”, “Самотній сміливець”, “Зустріч зі справжнім селянином” тощо).

Для третього етапу розвитку новели у турецькій літературі за Л. Алькаєвою характерним є продовження і поглиблення соціальної проблематики, у прозі з'являються представники різних соціальних прошарків. Хоча для багатьох письменників новела не є основним жанром, автори також працюють над великими епічними формами, вона все ж не втрачає своєї актуальності, урізноманітнюючи тематику і проблематику. А. Михайлов зауважує, що новела допускає не тільки різні відступи від своїх структурних принципів, втрачаючи свою специфіку, але й без втрати цієї специфіки цілком здатна на різноманітні трансформації [6, с. 248]. Тому турецька соціальна новела постає у різних формах, по-різному модифікуючи логічну основу. Письменники прагнуть уникати власної оцінки зображуваного, реалістично описуючи правду життя. Змістове коло представлених у творах подій, що формують художню основу новел, значно розширюється. Тематика новел органічно пов'язана з проблематикою, яка порушується у кожному конкретному творі, потребує осмислення. Тема разом з ідеєю створює ідейно-тематичну єдність новели і постає підвалиною художнього твору. Вона, як проблема чи персонаж, є складовою цілісного світосприйняття письменника, може повторюватися у творах різних авторів, перетворюючись у своєрідну тему-константу. Наприклад, тема становища жінки у суспільстві у новелах О. Сейфеттіна, Р. Галіда, С. Дервіш, або тема “маленької” людини у С. Сезаї та С. Фаїка тощо.

Серед дійових осіб у турецькій соціальній новелі з'являється герой,

що несе в собі сильні риси характеру, який здатний на вчинки і на протистояння соціальному злу, яке є непоборним для пересічних персонажів. Наприклад, у новелі Омера Сейфеттіна “Самотній сміливець” таким героєм виступає жінка-месниця, активність бідної селянки спрямована на те, щоб помститися за смерть батька і під страхом смерті вигнати “... всіх чужинців, що поселилися у тій місцевості – лісників, пастухів, які зі зброєю у руках розгулювали серед беззбройного населення” [9, с. 370]. З ім’ям Омера Сейфеттіна Н. Айзенштейн та Н. Яковлева пов’язують становлення реалістичного напрямку у турецькій літературі та появу самобутньої турецької новели з гострою соціальною проблематикою [11].

Герой новели Рефіка Галіда “Понад силу” турок Субгі вступає у боротьбу з дев’ятьма американськими моряками, які безкарно принижують його співвітчизників. Образ Субгі, що загинув у нерівному поєдинку, виростає в символ пригнобленої, але нескореної Туреччини. Зовнішня тема новел О. Сейфеттіна “Самотній сміливець” і Р. Галіда “Понад силу” – боротьба за свободу і національну гідність турецького народу.

Оскільки “категорія героя знаходиться в складному взаємозв’язку з поняттям “тип” [4, с. 447] (тип – готова форма особистості), то в турецькій соціальній новелі, можна виділити форму літературного типу як факт історичної дійсності – соціальний тип. Таким соціальним типом є образ “маленької” людини, який з’являється у прозі Саміпашазаде Сезаї і набуває чітких визначених рис у новелах Саїда Фаїка. Соціальний тип у турецькій новелі визначається переш за все приналежністю до певного роду діяльності. “Маленькі” люди у прозі Саїда Фаїка – це рибалки, селяни, торговці тощо. Новели С. Фаїка об’єднані загальною ідеєю гуманізму і поваги до простих людей, проте у творах чітко виділяються різні плани оповіді, що визначаються певною авторською позицією. Якщо інтелігент – герой новели “Вони були схожі” тільки починає бачити горе людей і зайнятий переважно аналізом свого ставлення до побаченого, то у новелі “Самовар” позиція героя змінюється. Життя трудівника Алі, його радість і горе простежуються оповідачем вже зсередини. Тобто те життя, яке описує автор не є йому чужим і далеким чи непов’язаним з дійсністю. У новелі “Двоє” Саїд Фаїк розкриває складний духовний світ простої людини [7, с. 122-129]. Принцип поведінки, незалежний від зміни окремих ситуацій (дійова особа весь час залишається сама собою) і визначає відповідний тип, який у даному випадку складається зі збірної тематики “маленької” людини. “Маленька” людина вийшла з народу – це безправний пересічний турок, який мовчки терпів приниження і працював на фабриках, обробляв землю, випасав худобу і разом з тим терпів злидні і голод. Типові герої новел Саїда Фаїка, як правило, мали прототипи у реальному житті, письменник звертався до теми “маленької” людини внаслідок безпосереднього контакту з дійсністю.

І в період становлення новели у турецькій літературі, і у час її розквіту письменники звертаються до теми становища жінки у суспільстві, яка розробляється з різних позицій. У новелі Галіда Зії Ушаклігіля “На побігеньках” дівчина Шеріфе з бідної сім’ї покірно виконує численні вимоги, з якими звертаються до неї заможні сусіди. Спочатку вона бавить дітей, потім веде їх до школи, а подорослішавши, майстерно готує придане панночкам із заможних родин, супроводжує їх на ринок. Ці безкоштовні послуги багатим сусідам переслідують героїню навіть після заміжжя. Звернення до простої дівчини як літературного образу, наділення її позитивними людськими якостями – спосіб привернути увагу до соціальної нерівноправності у суспільстві.

Жертвами соціальних умов життя, “пропащими” жінками зображені героїні у новелах Сауд Дервіш “Місто, через яке я проїжджала” і Омера Сейфеттіна “Хліб і оливки”.

Трагічна доля жінок-робітниць шовкопрядильної фабрики, які через тяжку, виснажливу працю помирають, змальована у оповіданні “Плата за мовчання” Рефіка Галіда Карая.

Для Туреччини важливою соціальною проблемою було становище селянства і письменники у новелі звертається до теми селянина.

Селяни цілого регіону стають жертвами релігійних забобонів у новелі Садрі Ертема “Оповідання про фабричну трубу”, якими підступно скористався власник фабрики, отруївши сади і поля людей, а потім за безцінь скупивши їхні землі. Довірливість і беззахисність селянина показує С. Ертем в іншій новелі “Це поле за документами – ліс”. Перебуваючи в армії, Мегмет повірив словам свого лейтенанта: “Коли вас розпустять по домівках, постарайтесь, щоб жодна п’ядь землі не гуляла”[8, с. 184]. Але, зібравши врожай на пустці, Мегмет потрапив до в’язниці за зазіхання на державну власність. Довірливість і працьовитість селянина протиставляються порожній балаканині інтелігента, автор показує глибоку прірву між політичними гаслами і реальними справами в державі.

У новелах “Самотній сміливець” О. Сейфеттіна та “Історії одного злочину” С. Фаїка зображені такі селяни, які не пробачають образ і вміють досягати не тільки поставлених перед собою цілей, але й гідно покарати кривдників.

Образи селян часто уподібнюються іншим героям новел – робітникам. У ряді творів письменники описують вже не селянина, а робітника, який змушений тяжко працювати за мізерну платню, шукати найдешевше житло – таким, наприклад, є життя чорноробів, вихідців з Анатолії у новелі Саїда Фаїка “Так ось вони, люди...”.

Формування новели, як нового прозового жанру у турецькій літературі, починається у XIX ст.. Фантастично-пригодницька тематика новел поступово змінюється соціальною. На початку XX ст. у малій прозі

з’являються нові герої – прості люди, які живуть у реальному середовищі і відповідно діють у часі своєї дійсності. Домінуючим типом у турецькій новелі першої половини ХХ ст. є реалістичний тип “маленької” людини, який формується як винятковий факт історичної реальності. До основних тем-констант соціальної новели належать: боротьба за свободу і національну гідність турецького народу, до якої зверталися Р. Галід, О. Сейфеттін, соціальна нерівність у суспільстві (Г. Зія Ушаклігіль, Р. Галід), становище жінки у суспільстві (С. Дервіш, О. Сейфеттін), тема селянства (С. Ертем, С. Фаїк) тощо.

Література:

1. Айзенштейн Н. Из истории турецкого реализма / Наталья Айзенштейн. – М. : Наука, 1968. – 284 с.
2. Алькаева Л. Турецкая новелла ХХ века / Л. Алькаева // Наша улица. Турецкая новелла ХХ века. – М. : Восточная литература, 1962. – С. 3-21.
3. Дерменджи О. Мустафа Кутлу – повернення до традиції в сучасній турецькій літературі / Омер Дерменджи // Вісник: Східні мови та літератури. – К. : “Київський університет”, 2001. – Вип. № 5. – С. 59-60.
4. Культурология. Энциклопедия: в 2-х т. [Гл. ред. и автор проекта С. Левит]. – М. : РОССПЭН, Т. 2. – 2007. – 1184 с.
5. Літературознавча енциклопедія: у 2 Т. [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К.: Видавничий центр “Академія”, Т. 2. – 2007. – 622 с.
6. Михайлов А. Новелла // Ю. Боров, Н. Гей. Теория литературы. Роды и жанры. – М. : ИМЛИ РАН, 2003. – С. 245-250.
7. Наша улица. Турецкая новелла ХХ века. – М.: Восточная литература, 1962. – 421 с.
8. Плата за молчание. Рассказы турецких писателей. – Л. : Художественная литература, 1974. – 366 с.
9. Сейфеддин О. Избранное / О. Сейфеддин. – Л. : Художественная литература, 1987. – 416 с.
10. Халимоненко Г. Історія турецької літератури / Григорій Халимоненко. – К. : 2009. – 544 с.
11. Яковлева Н. Турецкая новелла от первых шагов до поры зрелости / Н. Яковлева // Плата за молчание. Рассказы турецких писателей. – Л.: Художественная литература, 1974. – С. 3-16.
12. İleri S. Türk Öykücülüğünün Genel Çizgileri [Електронний ресурс] / S. İleri. – // режим доступу: <http://www.gezenbilir.com/index.php?PHPSESSID=8gnh483kdv4l2ne5fdkl105ph4&topic=20505.msg154157#msg154157>.
13. Lekeşiz Ö. Yeni Türk Edebiyatında Öykü I. / Ö. Lekeşiz. – İstanbul: Kaknüs Yay., 1999.
14. Nihat E. Müsameretname / E. Nihat. – İstanbul : Özgür Yay., 2003.